

Ion DUMINICA

EXPLORAREA ISTORICO-ETNOGRAFICĂ A FIERĂRITULUI PRACTICAT DE ȚIGANI (ROMI) ÎN SPAȚIUL EST-CARPATIC. CERCETAREA ETNOGRAFICĂ DE TEREN ÎN COMUNITATEA ROMILOR TRADIȚIONALI „CIOCĂNARI” DIN ORAȘUL SOROCA (14-16 MAI 2024)*

CZU: 397.7(=214.58)+739

<https://doi.org/10.52603/rec.2024.36.07>

Rezumat

Explorarea istorico-etnografică a fierăritului practicat de țigani (romi) în spațiul est-carpatic. Cercetarea etnografică de teren în comunitatea romilor tradiționali „ciocănari” din orașul Soroca (14-16 mai 2024)

Fierăritul, odinioară „cel mai important meșteșug din viața comunităților sătești” a devenit în prezent mărginit de utilizarea pe scară largă a tehnologiilor inteligente de prelucrare a fierului în industrie. În consecință, meșteșugul tradițional al prelucrării fierului doar cu ciocanul, focul și nicovala „se stinge odată cu dispariția fierarilor”, de aceea este vital să se păstreze ultimele „urme apuse” ale acestei „meserii bune și prețioase” în spațiul est-carpatic. În baza valorificării unor noi surse istorico-etnografice, în cadrul acestui studiu a fost extinsă semnificația culturală a expresiei trinitare „fierărit (meșteșug) – fierari (meșteșugari) – țigani (romi)” cu alte 25 de elemente inedite. În special, au fost prelucrate materialele colectate în timpul cercetărilor de teren în orașul Soroca (14-16 mai 2024) privind meșteșugul fierăritului – o meserie nativă a romilor tradiționali „ciocănari” de pe „Dealul sonor” al Sorocii – care este practicat în prezent în proporții minore de ultimul fierar rom atestat și care se află pe cale de dispariție.

Cuvinte-cheie: fierărit, fierari, țigani (romi), spațiul est-carpatic, Cartierul Romilor din „Dealul sonor” al Sorocii.

Резюме

Историко-этнографическое исследование кузнечного дела цыган в Восточно-Карпатском пространстве. Полевое этнографическое исследование в общине традиционных цыган «чокэнари» в городе Сороки (14-16 мая 2024 г.)

Кузнечное дело, когда-то «самое важное ремесло в жизни сельских общин», теперь оказалось на обочине из-за широко используемых в промышленности интеллектуальных технологий обработки железа. Следовательно, теперь, когда традиционное ремесло обработки железа только молотом, огнем и наковальной «угасает вместе с исчезновением кузнецов», крайне необходимо сохранить последние «оставленные следы» этого «доброе и драгоценное ремесла» в Восточно-Карпатском пространстве. На основе использования новых историко-этнографических источников в данном исследовании представлены 25 новых элементов, обозначено культурное значение тринитарного выражения «кузнечное дело (ремесло) – кузнецы (мастера) – цыгане (ромы)». Были обработаны материалы, накопленные в результате сбора полевого этногра-

фического материала в городе Сороки (14-16 мая 2024 г.), в частности, по ремеслу обработки железа (кузнечному делу), представляющему родной промысел традиционных цыган «чокэнари», расположившихся на Сорокской «Звенящей горе», которое в настоящее время практикуется в незначительных масштабах последним засвидетельствованным цыганским кузнецом и находится под угрозой исчезновения.

Ключевые слова: кузнечное дело, кузнецы, цыгане (ромы), Восточно-Карпатское пространство, цыганский квартал Сорокская «Звенящая гора».

Summary

Historical-ethnographic exploration of blacksmithing practiced by the Gypsies (Roma) in the Eastern Carpathian area. Ethnographic field research in the traditional “chocanary” Roma community in the city of Soroca (May 14-16, 2024)

Blacksmithing, once “the most important craft in the life of village communities,” has now been marginalized by the widespread use of intelligent iron processing technologies in industry. Consequently, now that the traditional craft of iron processing with only hammer, fire and anvil is “fading away with the disappearance of blacksmiths,” it is imperative to preserve the last “left traces” of this “good and precious craft” in the Eastern Carpathian area. Based on the use of new historical and ethnographic sources, this study presents 25 new elements and identifies the cultural significance of the trinitarian expression “blacksmithing (craft) – blacksmiths (craftsmen) – gypsies (Roma).” The materials collected as a result of collecting field ethnographic material in the city of Soroca (14-16 May 2024) were processed, in particular on the craft of iron processing (blacksmithing), which is the native craft of the traditional gypsies “chocanari”, located on the Soroca “Ringing Mountain”, which is currently practiced on a small scale by the last attested gypsy blacksmith and is under threat of extinction.

Key words: blacksmithing, smiths, Gypsies (Roma people), Eastern Carpathian area, Roma neighbourhood of “Sound Hill” of Soroca.

Din cele mai vechi timpuri, în spațiul est-carpatic, s-au dezvoltat o serie de meșteșuguri și îndeletniciri tradiționale menite să satisfacă nevoile zilnice ale gospodăriei țărănești. Alături de agricultură, creșterea animalelor și comerțul, producția meșteșugăreasă a fost de-a lungul istoriei unul dintre principalii

factori care au contribuit în egală măsură la formarea culturii materiale și spirituale în spațiul românesc.

Meșteșugurile s-au dezvoltat în cadrul unităților social-economice existente în strânsă legătură cu preocupările casnice, în cadrul economiei țărănești și al sferei feudale (Maier 2009: 9). Meșteșugul prelucrării metalelor (fierăritul) este considerat a fi cel mai important meșteșug din viața comunităților rurale, deoarece a servit drept bază pentru dezvoltarea mai multor ramuri meșteșugărești (Maier 2009: 73).

Scopul acestei cercetări este de a examina sursele istorico-etnografice, prin prisma reliefării fierăritului practicat de țigani (romi¹) în spațiul est-carpatic, în special, a rezultatelor cercetării etnografice de teren efectuate în comunitatea de romi „ciocănari” din or. Soroca (14-16 mai 2024). Explorarea izvoarelor istorice și etnografice, inițiată de autor în 2023 (Duminica 2023: 119-136), a introdus în spațiul cercetării umaniste est-europene compartimentul „Studii rome” – primele 12 aspecte specifice expresiei trinitare „fierărit (meșteșug) – fierari (meșteșugari) – țigani (romi)”. Pe parcursul anului 2024, au fost investigate noi surse istorico-etnografice și prelucrate materialele acumulate în timpul cercetărilor etnografice de teren menționate mai sus, care extind semnificația culturală a expresiei trinitare „fierărit (meșteșug) – fierari (meșteșugari) – țigani (romi)” cu alte 25 de elemente inedite.

Explorarea istorico-etnografică a fierăritului practicat de țigani (romi) în spațiul est-carpatic

Fierăritul – una din meseriile de preferință bărbătească în spațiul românesc, practică în special la sate de țigani (străinii stabiliți printre români) [1]:

„În cadrul repertoriului meșteșugurilor practicate în spațiul românesc – fierăritul este una din meseriile de preferință bărbătească, practicat în special la sate de țigani (străinii stabiliți printre români). Pe lângă fierărit, țiganii mai practică și potcovăria, spoitoria, cărămidăria (fabricatul de cărămizi arse în cuptor și de «chirpici»), meseria de «aurar/zlătar», meseria de «rudar» (fabricatul de obiecte menajere [din lemn (n. a.: I. D.)] pentru uzul satelor, cu specialitățile conexe: lingurar, fusar, [covătar, bldar (n. a.: I. D.)] etc., meseria de «trocar», meseria de ciurar, meseria de pieptănar (fabricarea pieptenilor din coarne de vite)” (Caraman 2005: 19-21).

Țiganii – meșteșugari obișnuiți ai curților boierești; singurii noștri meșteri în lucrarea fierului, aduși de tătari și răspândiți printre români [2]:

„Meșteșugari obișnuiți ai curților boierești erau țiganii. Veniți și răspândiți printre români chiar de la începutul așezărilor lor statornice, căci au fost aduși de tătari, prin cele dintâi năvăliri ale lor, țiganii sunt luați

ca robi de boieri și întrebuințați la lucrările curții, în special, la facerea obiectelor de fier (Angelescu 1916: 74). Orașele ardelenne și polone învecinate, continuau să ne trimită stofele pentru îmbrăcămintea obișnuită, care nu se făcea în industria casnică românească, și obiectele de metal cele mai indispensabile, întrucât acestea nu se puteau fabrica de țigani, singurii noștri meșteri în lucrarea fierului” (Angelescu 1916: 97).

Fierarii – țiganii șătrași (nomazi), erau de mare folos locuitorilor din Țările Române, deși lucrau primitiv diferite articole de fierărit [3]:

„Țiganii șătrași (ziși și «de laie»), care deși erau nomazi – își aveau șatrele/corturile lor, unde se adăposteau. După meșteșugurile pe care le făceau, aceștia aveau diferite denumiri. *Fierarii* – lucrau diferite articole de fierărit: zăvoare, belciuge, cărlige, balamale, lăcăți, bineînțeles în mod primitiv. Însă, pe acele vremuri, în Țările Române, produsele fierăritului erau de mare folos locuitorilor, deoarece acestea nu se aduceau din străinătate, decât în puține cantități, care nu erau suficiente pentru toate cerințele” (Panaitescu 1928: 9).

Fierăritul – meșteșugul preferat al robilor țigani, care aveau o predispoziție naturală pentru meserii [4]. Meseriașii în fier – robii țigani, în număr destul de mare, erau indispensabili gospodăriilor feudale și foarte căutați de domnitori, boieri și mănăstiri [5]:

„Mihail Kogălniceanu credea că țiganii au pătruns în Moldova în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, care le-ar fi dat după cum se exprimă el: «aerul și pământul pentru a rătați, focul și fierul pentru forjat» (Grigoraș 1967: 32). Referitor la meșteșugarii robi țigani, există un material documentar mai bogat și destul de variat; se constată că în timpul gospodăriei feudale, aceștia erau foarte căutați de domni, boieri și mănăstiri. Fiindcă țiganii aveau o predispoziție naturală pentru meserii, unii dintre stăpâni îi dădeau chiar la învățătură pe lângă meșteri mai buni. Meșteșugul preferat al robilor țigani a fost cel al fierăritului. Meseriașii în fier, robii țigani, în număr destul de mare, erau indispensabili oricărei gospodării feudale” (Grigoraș 1968: 67).

Țiganii robi meseriași (inclusiv fierarii) și țiganii robi servitori, cei care locuiau în jurul sau în incinta mănăstirii – aveau o situație superioară țiganilor robi de ogor (celor din sate), care trebuiau să îndeplinească munci mult mai grele [6]:

„Robii mănăstirești, care locuiau în jurul sau în incinta mănăstirii, erau obligați să facă diferite munci speciale; între ei erau meseriași, ca: fierari, lăcătuși, lemnari, zidari, iar alții îndeplineau serviciul de bucătări, servitori, etc. Acești robi s-ar putea presupune că aveau o situație superioară celor din sate, de ogor, care trebuiau să îndeplinească munci mult mai gre-

le (Grigoraș 1967: 57). Pe de altă parte, țiganii care strângeau aur, ar fi avut condiții de viață mai bune decât ceilalți, fiindcă numai ei cunoșteau bine râurile în care se puteau găsi mai ușor «fărâmele de aur» (Grigoraș 1968: 66).

Fierarii – simbol al puterii mistice/supranaturale, asociați cu credințele și superstițiile populare [7]. Fierarii, membri indispensabili ai comunităților lor – furnizau și reparau unelte, arme, echipamente esențiale agricole și de transport [8]. Meșteșugul fierăritului – practicat în mare parte de țiganii robi domnești, mănăstirești și boierești din Țările Române [9]:

„Fierarii au jucat un rol semnificativ în comunitățile, în care religia și superstițiile ofereau confort și alinare oamenilor care se confruntau cu boli, foame și moarte prematură. Într-o lume atât de fragilă, controlul fierarului asupra animalelor mari și abilitatea de a utiliza focul erau un simbol al puterii și superiorității. În spațiul european, existau superstiții și credințe populare asociate cu fierarii. De exemplu, se credea că fierarii aveau puteri mistice/supranaturale, de aceea populația îi privea deseori cu teamă sau cu suspiciune. În spațiul românesc, meșteșugurilor în general li se atribuie o origine supranaturală, de aceea, în basme, măiestria și iscusința necesare în practicarea lor sunt învățate de la zâne. Mai mult, se credea că cei mai buni meșteri au legătură cu diavolul, întrucât acesta este considerat meșter neîntrecut. Conform legendelor, dracul este inventatorul morii, carului și al focului; tot el este cel care a descoperit fierul. Este important să menționăm că aceste percepții negative nefiind universale – au variat în funcție de context cronotopic. În timp, odată cu modernizarea societăților și evoluția atitudinilor umane, stereotipurile negative asociate cu fierarii s-au diminuat. Fierarii, membri indispensabili ai comunităților lor, furnizau și reparau unelte, arme, echipamente esențiale agricole și de transport.

Schimbările sociale și politice din Țările Române, petrecute în secolul al XVI-lea, după trecerea sub sfera de influență a Imperiului Otoman – au determinat și transformări în sfera meșteșugurilor. Astfel, vedem cum începe să se diminueze forța breslelor, iar în ceea ce privește meșteșugul fierăritului, acesta ajunge să fie practicat în mare parte de către țiganii robi domnești, mănăstirești și boierești. În spațiul românesc este consemnată existența a două categorii de țigani: cei *sedentari* – stabiliți pe moșile boierești sau mănăstirești – care erau meșteșugari, servitori sau lucrători în agricultură, și cei *nomazi*, care străbăteau țara cu meșteșugul lor” (Trandafirescu 2023: 340-342).

Fierăritul – o meserie de origine divină, mărginită de puțința omenească [10]:

„[Poveste cu tâlc]: Era odată un fierar tare iscusit. Nimeni nu lucra așa de bine ca dânsul și nimeni nu era în stare să-l întrecă în meseria lui; de aceea din toate părțile veneau la dânsul tineri ca să învețe fierăria. Nici un fierar nu avea în fierăria sa atâția ucenici ca dânsul. Auzind Isus Hristos, când umbla pe Pământ, de iscusința acestui fierar, a căpătat și el gust la fierărit și s-a dus la dânsul și l-a rugat ca să-l primească la învățătură. Fierarul l-a primit bucuros și l-a pus mai întâi la foi, apoi cu cleștele și cu stropitoarea la vatra cu foc, după aceea cu ciocanul și cu barosul la nicovală și pe urmă și la potcovit caii. În scurt timp, Isus Hristos a devenit cel mai harnic și mai iscusit ucenic al fierarului. El nu aștepta niciodată să-l pună la lucru, ci se apuca totdeauna singur de toate; deprindea într-o zi ce alți ucenici nu deprindeau într-un an de zile. Fierarul avea o bucurie nemărginită când privea la Isus Hristos și nu odată se minuna de ucenicul său, cu câtă iscusință și grabă își isprăvea el lucrurile sale. Totodată, fierarului nu-i prea veneau la socoteală laudele pe care primea Isus Hristos, care făcuse mai multe lucruri minunate, inclusiv «potcovirea cailor prin tăierea picioarelor de pe la genunchi și fixarea la locul inițial a acestora». Astfel, cei din jur, puteau deja să-și schimbe atitudinea vizavi de fierar, crezându-l mai puțin iscusit, decât ucenicul său. Simțind aceste frustrări «răsuflete», Isus Hristos i-a spus fierarului: «Hei, dragul meu! Meșter tu, și meșter și eu, dar mai meșter e Dumnezeu. Ce-i este lui Dumnezeu cu puțință, nu le este și oamenilor!». Din cuvintele acestea a priceput fierarul, că ucenicul său a venit la dânsul nu ca să învețe fierăria, ci numai să-l ispitească și să-i arate puterea sa cea mare, și a căzut înaintea lui și i s-a închinat ca unui mai puternic” (Sbiera 1935: 594).

Țiganii cei plodoși sunt împrăștiați prin toată Moldova – nimic alta nu lucrează decât meșteșugul zlătăriei și fierăritului [11]:

„Țiganii cei plodoși sunt împrăștiați prin toată Moldova și nici un boier nu este care să nu aibă robi vreo câteva sălașe de dânsii. Toți țiganii vorbesc un grai amestecat cu multe cuvinte grecești și persienești, și nimic alta nu lucrează decât meșteșugul zlătăriei și fierăritului” (Cantemir 1909: 215).

Meșterii fierari sau potcovari, recrutați de cele mai multe ori din rândul robilor țigani – atestați documentar în majoritatea satelor Moldovei [12]:

„Către finele secolului al XVIII-lea, industria, în general, cea a extracției și prelucrării metalelor în speță, a avut o evoluție distinctă, nelipsită de sinuoșități. Progresul neconținut al forțelor de producție și extinderea pe scară tot mai largă a utilizării fierului în agricultură, ca, de altfel, și în celelalte ramuri industriale, au stimulat în mare măsură dezvoltarea

metalurgiei în Moldova. Aceasta a avut o evoluție ascendentă atât sub raportul volumului de lucrări, cât și sub cel al specializării. În mai toate satele Moldovei este atestată documentar existența meșterilor fierari sau potcovari, de cele mai multe ori recrutați din rândul robilor țigani, care lucrau ori reparau unelte agricole, obiecte de uz casnic, armătura mijloacelor de transport, materialul fieros pentru construcții. În general vorbind, tehnica prelucrării metalelor în atelierele meșteșugărești n-a înregistrat, la hotarul dintre sec. XVIII–XIX, saltul valoric corespunzător dezvoltării forțelor de producție. Inventarul atelierului continua să fie rudimentar, alcătuit din foalele cu burdof din piele (de proporții reduse), nicovală, ciocane, clești. Prelucrarea fierului necesita însă o deosebită pricepere din partea meșteșugarului, care trebuia să cunoască cantitatea de fier necesară confecționării oricărui obiect, având în vedere faptul, că în procesul de producție, prin înroșirea și răcirea fierului, rezulta o pierdere din greutate numită «scăzământ», atingând uneori valori de pînă la 25% din întreg» (Vitcu 1973: 50-51).

Fierăritul – unul din numeroasele meșteșuguri cu care se îndeletniceau țiganii [13]:

„În perioada medievală, țiganii din Țara Moldovei erau reprezentați prin câteva grupuri etno-gospodărești: ursari, lingurari, lăieși, căldărari, vătrași, ciurari, rudari, potcovari etc., fiind supuși dreptului robilor (țigani robi domnești, mănăstirești, boierești). După reforma țaristă din 1861, cu toate că țiganii din Basarabia au fost eliberați de șerbie, aceștia au continuat să ducă un mod de viață nomad, deoarece nu li s-a dat în posesiune pământ. Abia la mijlocul sec. XX, după ce guvernul sovietic a luat un șir de măsuri în vederea încadrării țiganilor în viața economică a țării și a dezvoltării culturii lor – aceștia au devenit «cu adevărat liberi» și au început să ducă un mod de viață sedentar. Țiganii se îndeletniceau cu diferite meșteșuguri – fierăritul, ciubotăria, prelucrarea lemnului, osului, cornului, confecționarea obiectelor de podoabă» (Zelenciuc 1986: 416).

Fierăritul – o specialitate prețioasă ca o brățară din aur, care se desăvârșește și se limpezește dacă e îmbrățișată din tinerețe [14]:

„Se zice că în sufletul țiganului este o bucăciță de fier și una de cărbune. De aceea nu se poate el despărți de foi și baros. Când și-a văzut Nicolae Meșină băiatul ieșit din flăcăuani, s-a gândit că n-ar fi rău să deprindă și el vreo profesie. Căci nu era pentru Nicolae o noutate, că o specialitate bună e o brățară prețioasă din aur, iar dacă e îmbrățișată din tinerețe, aceasta se desăvârșește, ajungând la limpezimi de cristal. Într-o zi, Nicolae Meșină și-a luat băiatul la uzină. Ochii lui Dumitraș furau mișcările iuți ale lui taică-său. Scărș-

netul metalului îi zgârâia țepos urechile. Metalul se zbuciuma, striga, țipa, nu vroia să-și cedeze forma, se tânguia în incadescență, pentru ca apoi, calm și nevinovat, să devină o piesă durabilă. Cu încetul, firea adolescentă a băiatului se contopea într-un tot întreg cu avalanșa de sunete ale metalului prelucrat. Indiferența trecea lent într-o stare de pasiune momentană și apoi, din călcăie spre suflet, într-o izbucnire spontană, pornea sentimentul; o dragoste născută la prima vedere începea. Într-o zi, Dumitraș îi spuse tatălui, că a visat o cascadă neobișnuită, în care în loc de apă, se scurgea dintr-o înălțime un șuvoi de metal topit, ce suna ca un clopoțel de școală... Nicolae Meșină a ascultat atent visul fiului și i-a ghicit dezlegarea. N-a trecut multă vreme, de când Nicolae Meșină a plecat la pensie; omul care și-a dăruit uzinei tinerețea și puterea – i-a dat suflet din sufletul lui și urmele lui continuă să rămână aici» (Dumbrăveanu 1968: 1-4).

Fierarul iscusit trebuie să lucreze cu poftă, dibăcie, frumos și calitativ, căci „nu în mult stă bunul, ci în bun stă multul” [15]:

„Este un meșter vechi ce-și cunoaște de minune meseria. Ieremia Culeac are mers apăsat, în umeri îi atât de lat, în brațe îi atât de vânos, că încă de pe timpurile de holtei și până azi nimeni nu cutează să-și măsoare puterea cu el. Și cine nu-l cunoaște la Duruitoarea și prin împrejurimi pe acest fierar iscusit, Ieremia Culeac, om dintr-o bucată, strâns legat de pământ, în stare să înfrângă cu dibăcie și cu poftă îndărătnicia metalului. Lucrează frumos. Pe timpuri zămislea și repara căruțe, briști, faetoane, sănii – le meșterea de-i mergea faima. Lucra la un foi mare de mână, așa că o bună parte din vigoare nu-i ajungea la baros și ilău. Acum e altceva. Fierăria este mare și încăpătoare, se află în muchia dealului, la brigada tractoriștilor, și are un foi electric cu ventilație puternică, are multe alte instalații. La ora când ne-am întâlnit, mi-a spus cu bucurie că terminase deja de reparat boroanele, semănătorile, cultivatoarele – toate agregatele necesare pentru lucrările de primăvară. Fierarul se stăruie să facă totul calitativ, căci «nu în mult stă bunul, ci în bun stă multul»; el iubește munca și viața deopotrivă: «când mâna ta poate ajuta, nu te depărta de a o întrebuința». M-am interesat dacă are ucenici, dacă meseria de fierar găsește ecou în sufletele tinere. Nenea Ieremia mi-a răspuns că nu are cu ce se lăuda; a fost un timp la fierărie un «gopso-dar», a lucrat o săptămână, a tot fluierat și a cântat, iar la urmă «așa și nu s-a deprins cu scânteile» și a plecat <...> «el n-a putut înțelege că nu ciocanul bate fierul, ci fierarul» (Stici 1982: 2).

Fierarul – o profesie veche și însemnată la fel ca și plugarul [16]. Fierăritul – o vocație rară, care aduce în fiecare zi folos și bucurie oamenilor muncitori [17]:

„Profesia de fierar e tot atât de veche și însemnată ca și cea de plugar. Mai ieri părea că va dispărea, deoarece începuse marea dominație a tehnicii supra-moderne. Dar n-a dispărut. Bătăile barosului sunt auzite în fiecare sat: ba o căruță se repară, ba un cal se potcovește, ba una, ba alta și fierarul lucrează, aduce bucurie oamenilor muncitori și e de folos. P. Vizitiu, de exemplu, nu-și închipuie o profesie mai bună, mai frumoasă, ca cea de fierar. S-a deprins cu barosul și nicovala, cu vocația aceasta rară; de 16 ani lucrează în gospodăria sovietică-fabrică «Sipoteni», raionul Călărași. Mulți din cei de vârsta lui și-au ales pe timpuri «specialități mari», legate de tehnică, de mașini, știință înaintată, spațiu aerian și chiar cosmos. Însă, lui P. Vizitiu nu-i pare rău că a îmbrățișat fierăria, care a fost și a rămas o chemare, un ecou aparte, care îi aduce în fiecare zi bucurie» (Roșcovan 1983: 4).

Fierarul – un meșter bun, cu mâini de nădejde, care poate face piese felurite din fier forjat, la fel cum o gospodină bună poate face orice fel de mâncare din aluatul plămădit [18]:

„Dumitru Izman se întorsese fără un picior din război, însă chiar și așa a continuat să lucreze la fierărie. Până la urmă tot rănilor războiului i-au scurta viața. L-a lăsat în fierărie pe feciorul său Vasile, care alături de unchiul său Grigore, făcea din fier tot ce poate face o gospodină bună din aluat. Plămădea fierul, îl întindea, făcea detalii felurite. În mâini de nădejde a fost încredințată fierăria, urme bune au lăsat pe pământ frații fierari» (Crăciun 1984: 2).

Fierăritul – o meserie pe care nu oricine o poate învăța; aceasta presupune numaimdecât vocație, mâini vânjoase și cunoșcătoare ale tăriei și slăbiciunii metalului pentru a-l modela după plac și necesitate [19]:

„Fierar de viță, Petru Bandalac, fiul fierarului Simion Bandalac, «bate ilăul» al 26-lea an. De obicei, satul are doar un om, ce poartă «Brățara de aur» a acestei meserii, mai ales acum, în timpul mașinilor electronice. E unul și Petru Bandalac în satul Grimăncăuți, raionul Briceni. Într-un fel al său încearcă tăria și slăbiciunea metalului, știe să-l modeleze după plac și necesitate. Cunoaște capriciile focului albastru și al fierului ce albește în văpăile jucăușe. Ritmul bine intuit al bătăilor de baros e ferecat în roțile de căruțe, în piesele meșterite aici, în fierărie. Desigur, acest local e modernizat, dar instrumentele principale rămân aceleași: cleștele, ciocanul și nicovala, care pot fi supuse de mâini vânjoase și cunoșcătoare. Nu oricine poate să învețe această meserie, care cere numaimdecât vocație» (Roșcovan 1985: 4).

Meșterii țigani căldărari – utilizau în timpul lucrului în fierărie „vetrele țigănești” (vetrele joase), amenajate fie la nivelul solului, fie în adâncituri mici, prevăzute cu „foalele țigănești” (foale simple de burduf

din pielea unei capre sau oi) cu țeavă de suflare îngropată în pământ [20]:

„Fierăria era așezată de regulă în afara locuinței, mai mult sau mai puțin depărtată de casă, dar niciodată sub același acoperiș. Fierăria era situată izolat și de celelalte acareturi din gospodărie, de obicei la stradă, pentru a fi ușor accesibilă sătenilor beneficiari. În majoritatea cazurilor atelierul de fierărie se afla într-o singură încăpere. În apropierea fierăriei, se construiesc instalațiile necesare, ce servesc la scosul/trasul șinelor și bătutul bușelor la roțile de la car/căruță, precum și la potcovitul boilor/cailor; aceste instalații erau de altfel și semnul, prin care se marca existența fierăriei (Maier 2009: 78-79).

Prelucrarea la rece a fierului s-a aplicat la piesele subțiri din șină, tablă, sârmă, sau pentru mici modificări ale formelor. Modelarea pieselor din fier se făcea prin «ciocănire», adică prin lovirea repetată a pieselor cu ciocanul, până ce acestea primeau forma dorită, tăiere cu dalta ori cu foarfecelă, găurire cu priboaie. Pentru prelucrarea la rece a fierului, nu erau necesare instalațiile speciale din fierărie, operațiile de acest gen putând fi făcute și de unii săteni, care executau obiecte necesare în gospodărie.

Prelucrarea fierului la cald cerea o specializare, pe care o aveau numai fierarii bine instruiți, care au învățat și au practicat meșteșugul. Ei stăpâneau cu mare măiestrie atât procedeul de modificare a formelor inițiale ale materialelor de lucru, cât și calitatea fierului, gradul lui de duritate. Fierarii cunoșteau foarte bine tehnica de «fierbere» a fierului spre a obține o mare varietate de produse. «Fierberea» se făcea până ce metalul devenea roșu-incandescent («aproape moale») la porțiunea care trebuia prelucrată; pentru obținerea produselor dorite, metalul înroșit se forja prin lovirea rapidă, repetată, ritmică și cu multă forță cu ciocanele de diferite mărimi și forme. Prin forjarea, tăierea, încovoierea fierului fierț, se realiza în ultimă instanță, forma dorită a pieselor, cu funcționalitatea specifică acestor produse.

Fierul pentru a putea fi modelat se fierbea pe cărbuni aprinși pe «vatra înălțată» sau «vatra joasă» a fierăriei. Pe tot timpul lucrului în fierărie, pentru «întețirea/întărirea» focului din vatră, erau utilizate foalele, ce comprimau și suflau aerul în cărbunii din vatră. «Vetrele înălțate» erau construite din piatră, pământ sau cărămidă, în formă pătrată, la 90-100 cm de la sol, fiind mai adecvate muncii fierarului. «Vetrele joase», numite și «vetrele țigănești», erau amenajate ori la nivelul solului, ori în mici adâncituri, prevăzute cu foale simple de burduf cu țeavă de suflare îngropată în pământ. Cele mai simple foale erau confecționate dintr-un burduf din pielea întregă a unei capre sau oi; acestea, fiind folosite mai cu seamă

de către meșterii țigani căldărari, au primit denumirea de «foalele țigănești». Cele mai răspândite au fost «foalele turtite», de mărimi diferite, după numărul (6, 4, 3) capacelor înrate în scheletul lemnos, îmbrăcate în piele «dublă» de cal, aceasta fiind preferată pentru rezistența ei la mari solicitări. La sfârșitul sec. XIX, apar «foalele de picior», instalații inovative, care permiteau fierarului să efectueze mai multe operațiuni în același timp: acționarea foalelor și activarea aerului necesar înroșirii fierului cu piciorul (prin intermediul unui sistem de pârghii), manipularea piesei de fier introduse în foc, prelucrarea și modelarea «piesei fierte».

Nicovala/ilăul se așeza pe sol în fierăriile cu «vatra joasă», ori pe butuc de lemn în fierăriile cu «vatra înălțată»; pe nicovală era efectuată modelarea «la rece și la cald» a pieselor din fier. Fiecare fierărie era înzestrată cu ciocane de o gamă diversă de mărimi și forme rotunjite, lombate, ascuțite, drepte, având denumiri și funcții specifice: ciocan de mână, ciocan de potcovit, baros de 5 kg, ciocan pentru prelucrarea fierului rotund etc. Tot la fel de bogată și variată este gama cleștilor: clește cu mâner lung, clește strâmb, clește cu cioc lat, clește de potcovit, clește rotund, clește mare, clește de foc etc. Produsele cele mai importante confecționate de fierari erau: securi, topoare, bârzi, pirostrii, grătare, cuie mari și mici, cuțite, cosoare, încuietori de porți și de uși, balamale, zăvoare, seceri, coase, greble, furci, foarfece de tuns oile, potcoave, caiele și piedici pentru cai, curse de vânătoare, colți de grape etc. Un lucru interesant executat de fierari erau potcoavele de gheață, denumite și «potcoave țigănești/potcoave bătrânești», care aveau 6 colți în partea de jos și se legau peste încălțăminte pentru a nu aluneca iarna pe gheață. În ultimele decenii ale secolului XX, meșteșugul fierăritului a decăzut datorită industriei producătoare de mașini și unelte; astfel, produsele meșterilor fierari au trecut pe plan secundar în gospodăriile țărănești (Maier 2009: 79-83).

Fierăritul – una dintre cele mai vechi meserii în rândul romilor din România; este acum aproape de dispariție din cauza cererilor scăzute de obiecte din fier lucrate manual [21]:

„Fiecare obiect prelucrat din fier conține o mică parte din sufletul meșterului, fiecare are povestea lui, anumite învățăminte, care datează de acum sute de ani, dar care trăiesc, sau sunt doar «adormite». Odată cu procesul creativ, acestea renasc, se trezesc la viață și dăinuie. Pentru readucerea la viață a spiritului fiecărui obiect, meșterul trebuie să știe să comunice cu acesta, să pună suflet în creația sa, astfel, cel care va primi obiectul, putând să simtă vibrația vie a acestuia. Fierăritul, una dintre cele mai vechi meserii întâl-

nite în rândul romilor din România, a ajuns în zilele noastre, din păcate, aproape de dispariție, tinerii orientându-se către alte meserii, datorită cererii tot mai scăzute de obiecte din fier prelucrate manual. Probabil, peste 10-20 de ani, această meserie va dispărea cu totul, lăsându-ne doar cu amintirea nostalgică a vremurilor nu demult apuse” (Arta 2021: 45-46).

Rezultatele cercetării etnografice de teren în comunitatea romilor tradiționali „ciocănari” din orașul Soroca

În perioada 14-16 mai 2024, autorul acestui studiu a efectuat o cercetare etnografică de teren în orașul Soroca, cu scopul de a colecta mărturii orale despre practicarea meșteșugului fierului (fierăritul) în comunitatea tradițională de romi „ciocănari” din Cartierul Romilor din Dealul Sorocii². În timpul cercetării, a fost identificat unicul și ultimul fierar rom, Alexandru Preida (n. 1949), care mai practică fierăritul „la rece” în or. Soroca.

Fierăritul – o meserie țigănească nativă, care tot timpul va fi solicitată și va aduce un venit stabil [22]:

„Lucrul cu fierul, Alexandru Preida l-a învățat de mic, de la tatăl său Mihail, care era «fierar din naștere» și care i-a spus că această «meserie țigănească nativă» tot timpul va fi solicitată și-i va aduce un venit stabil. În prezent, Alexandru Preida este ultimul și unicul fierar rom din Cartierul Romilor din Dealul Sorocii, care practică fierăritul doar «la rece»; în caz dacă se apucă să prelucereze fierul «la cald», va «deranja cu focul și cu fumul pe vecini». În schimb, pe durata practicării fierăritului «la rece», A. Preida a căpătat abilitatea profesională de a utiliza instrumentele de lucru performante/cu o tehnologie mai avansată: burghiul electric («drelu») și polizorul unghiular («bulgarca»), cu ajutorul cărora confecționează sape (instrumentul de bază utilizat din cele mai vechi timpuri în agricultura moldovenească), topoare, seceri, coase, zăvoare și alte lucruri din fier, solicitate «la sezon» de cumpărători, în piața orașenească din or. Soroca. În prezent, spre regret, meseria de fierar nu mai este preferată de tinerii romi, care se gândesc doar la propria sănătate, nu doresc și chiar «le este rușine să lucreze cu ciocanul», de aceea «nu-i duce capul măcar să bată o țintă». Aceștia tot timpul «umblă din fudulie cu telefoanele în mână și s-au învățat să trăiască numai cu minciuna <...>, preferă să doarmă multișor și să mănânce numai ce-i mai bunșor»³.

Fierarul, care era un meșter iscusit, devenea o persoană respectată în comunitatea tradițională a romilor „ciocănari” [23]. Fierăritul clasic, practicat „la cald” – o meserie care are efecte vătămătoare pentru sănătatea romilor „ciocănari” [24]:

„Perioada 1950–1970 a fost un timp când majoritatea romilor din Soroca «se ocupau de ciocaendi»

(fierăritul clasic «la cald», practicat manual de romii fierari în condiții casnice).

În fiecare dimineață, în fierăriile improvizate din apropierea caselor, romii aprindeau focul cu foii din piele și până seara târziu, din fiecare ogradă se revărsa fum și «se auzeau conversațiile melodioase dintre foc și metal, dirijate armonios de fierari cu ciocanele sonore; în fața turiștilor fermecați, chiar până în lunca Nistrului, se întindea o priveliște exotă cu joc de culori purpurii și sunete vioaie»⁴. Orașul Soroca devine treptat o atracție turistică provincială sovietică, iar cartierul unde locuiau și lucrau romii fierari (un «teatru viu etnografic» situat într-un spațiu deschis) – a fost denumit «Звенящая гора»⁵ (tradus din rusă: *Dealul sonor*).

În acele vremuri minunate, Cartierul Romilor din Dealul Sorocii era un loc plin de viață și anume atunci fierarul, meșter priceput, era respectat în comunitatea tradițională de romi «ciocănari». Lucrurile confecționate de «ciocănari» erau cele mai necesare obiecte în orice gospodărie: «bărduța de codru», «sapa cu pecete țigănească», topoare, potcoave, seceri, coase, hârlețe, zăvoare, cârlige, cuțite, cercuri de poloboace etc.

Totodată, cu regret, meseria de fierar avea și efecte dăunătoare asupra sănătății; romii care practicau forjarea «la cald» aveau o durată de viață limitată: «plămânii lor erau permanent umpluți de fum și cenușă». Treptat, romii fierari («ciocănari»), unul după altul, s-au mutat «cu traiul de veci la cimitir», iar odată cu ei au dispărut fierăriile și uneltele principale: ilăiele, ciocanele, cleștele, menghinele și priboaiile, pe care copiii lor le vindeau «pe bănuți» la fier uzat.

În anii 1980–1990, după ce au scăzut cererile de reparație a utilajelor agricole în «kolhoz»-uri (gospodăriile agricole colective sovietice), întrucât reparațiile devenise mai scumpe decât achiziționarea de utilaje agricole noi, – romii din or. Soroca au prins «gustul afacerilor» și au început «să umble cu specula» (bișnița/negoțul neformal). Mai întâi, cumpărau «mai ieftin» de la țărani din satul Șuri (r-nul Drochia) «covoare, păretare, țoluri și alte țesături din lână» pe care le vindeau «mai scump» în întreaga Uniune Sovietică. În același timp, romii plecau și în Țările Baltice, de unde aduceau angro «haine deficitare cu branduri de peste hotare, care erau la modă» și apoi le realizau cu amănuntul «pe ascuns/peste tot»⁶.

Fierăritul – o meserie bună în vremurile trecute, care ar putea și acum să asigure romilor venitul necesar pentru a-și hrăni familia [25]:

„Veniturile exorbitante/neplanificate, acumulate de romii comercianți într-o perioadă scurtă de

timp (1985–1990) din vânzarea neoficială a mărfurilor deficitare («speculație»): «n-au fost cheltuite cu cap, căci romii, așa cum atunci n-au avut și nici acum n-au parte de carte». Aceștia n-au știut «cum să-și cântărească corect banii, care nu se fac întotdeauna atât de ușor».

Deveniți bogați «peste noapte», majoritatea romilor «s-au luat la întrecere fastuoasă unul cu altul (conurență nesăbuită/nesănătoasă)», investind toți banii acumulați în construcția caselor («palatele țigănești»), care acum s-au transformat într-un «capital mort». În prezent, romii pensionari («foștii bișnițari/speculanți/afaceriști») se plâng că «n-au cu ce să întrețină aceste case/palate (în mare parte clădiri goale/nefinisate) și n-au din ce să trăiască în ele».

În orașul Soroca, din păcate, acum nu mai există romi interesați să continue ori să vrea să învețe practicarea meșteșugului fierăritului; după ce au murit romii fierari («ciocănari»): «Dealul Romilor din Soroca a devenit pustiu și au dispărut ultimele sunete și urme ale fierăritului țigănesc». Astăzi, romii «ciocănari» nu mai sunt angajați în fierărie – «o meserie bună în trecut», dar care «chiar și în aceste vremuri grele și pline de crize» le-ar putea asigura veniturile necesare «pentru a-și hrăni familia»⁷.

În 1995, în Cartierul Romilor din Dealul Sorocii, a fost filmată și diseminată în spațiul public activitatea cotidiană din fierăria unicului fierar rom, Nicolae Stoian (n. 1930), care toată viața a muncit cu ciocanul, a practicat din plăcere fierăritul clasic „la cald” și feroneria, a făcut la comandă porți și garduri cu ornamente inedite pentru bisericile din Moldova. În consecință, prin veniturile acumulate din munca vrednică depusă, atât fierarul Nicolae Stoian, cât și familia lui „n-au avut motiv de a se jeli și a avut din ce trăi”⁸.

Pe de altă parte, în prezent, o parte dintre romii din orașul Soroca preferă să plece și să se refugieze temporar în Germania, „mai ales atunci când se lasă frigul afară: din toamnă <...> până în primăvară”, ca să beneficieze de asistență socială sub formă de cazare și hrană gratuite în azilurile pentru migranți⁹.

Concluzii

În baza noilor surse istorico-etnografice și a materialelor acumulate în timpul cercetării de teren în orașul Soroca (14-16 mai 2024), acest studiu a extins semnificația culturală a expresiei trinitare „fierărit (meșteșug) – fierari (meșteșugari) – țigani (romi)” cu alte 25 de elemente inedite:

a. Fierăritul (meșteșug):

„Fierăritul – una din meseriile de preferință bărbătească în spațiul românesc, practică în special la satele de țigani”; „Fierăritul – meșteșugul preferat al robilor țigani, care aveau o predispoziție naturală

pentru meserii”; „Meșteșugul fierăritului – practicat în mare parte de țiganii robi domnești, mănăstirești și boierești din Țările Române”; „Fierăritul – o meserie de origine divină, mărginită de puțința omenească”; „Fierăritul – unul din meșteșugurile diferite cu care se îndeletniceau țiganii”; „Fierăritul – o specialitate prețioasă ca o brățară din aur”; „Fierăritul – o vocație rară, care aduce în fiecare zi folos și bucurie oamenilor muncitori”; „Fierăritul – o meserie care nu se învață de oricine; aceasta presupune numai deocăta vocație, mâini vâjnoase și cunoscătoare a tăriei și slăbiciunii metalului”; „Fierăritul – una dintre cele mai vechi meserii întâlnite în rândul romilor din România; aflată în prezent, aproape de dispariție”; „Fierăritul – o meserie țigănească nativă, care tot timpul va fi solicitată și va aduce un venit stabil”; „Fierăritul clasic practicat «la cald» – o meserie cu efecte vătămătoare pentru sănătatea romilor «ciocănari»”; „Fierăritul – o meserie bună în vremurile trecute, care ar putea și acum să asigure romilor venitul necesar pentru a-și hrăni familia”.

b. Fierarii (meșteșugari):

„Fierarii – țiganii sătrași (nomazi), erau de mare folos locuitorilor din Țările Române, deși lucrau primitiv diferite articole de fierărit”; „Meseriașii în fier – robii țigani, în număr destul de mare, erau indispensabili gospodăriilor feudale și foarte căutați de domnitori, boieri și mănăstiri”; „Fierarii – simbol al puterii mistice/supranaturale, asociați cu credințele și superstițiile populare”; „Fierarii, membrii indispensabili ai comunităților lor – furnizau și reparau unelte, arme, echipamente esențiale agricole și de transport”; „Meșterii fierari sau potcovari, recrutați de cele mai multe ori din rândul robilor țigani – atestați documentar în majoritatea satelor Moldovei”; „Fierarul iscusit – trebuie să lucreze cu poftă, dibăcie, frumos și calitativ”; „Fierar – o profesie veche și însemnată la fel ca și cea de plugar”; „Fierarul – meșter bun cu mâini de nădejde, poate face detalii felurite din fierul forjat”; „Meșterii țigani căldărari – utilizau în timpul lucrului în fierărie «vetrele țigănești», prevăzute cu «foalele țigănești»”; „Fierarul care era un meșter iscusit devenea o persoană respectată în comunitatea tradițională a romilor «ciocănari»”.

c. Țigani (romi)

„Țiganii – meșteșugari obișnuiți ai curților boierești; singurii meșteri în lucrarea fierului, aduși de tătari și răspândiți printre români”; „Țiganii robi meseriași (inclusiv fierarii) din mănăstiri – aveau o situație socială superioară țiganilor robi de ogor (din sate), care trebuiau să îndeplinească munci mult mai grele”; „Țiganii cei plodoși, împrăștiați prin toată Moldova – nimic alta nu lucrează, decât meșteșugul zlătăriei și fierăritului”.

Fierăritul, odinioară „cel mai important meșteșug din viața comunităților sătești”, în prezent a devenit marginalizat de tehnologiile inteligente de prelucrare a fierului, utilizate pe scară largă în industrie.

Dezvoltarea și extinderea produselor „chinezești” (inclusiv din fier) necesare în viața de zi cu zi, precum și schimbarea accentului de la creaționism (lucru manual de calitate) la consumerism (producere multiplă pe „bandă rulantă” a mărfurilor de larg consum) au creat o concurență inechitabilă fierăritului și altor meșteșuguri tradiționale practicate în spațiul est-carpatic. În consecință, străvechiul meșteșug al prelucrării fierului doar cu ciocanul, focul și nicovala „se stinge odată cu dispariția fierarilor”¹⁰, de aceea este stringent esențială salvagardarea ultimelor „urme apuse” ale acestuia în spațiul est-carpatic.

Note

* Acest articol a fost elaborat în cadrul Programului de cercetare 170101 Cercetarea și valorificarea patrimoniului cultural construit, etnografic, arheologic și artistic din Republica Moldova în contextul integrării europene.

¹ Termenul „romi” este folosit în conformitate cu recomandarea elaborată de experții Consiliului Europei (CAHROM/Comitetul ad-hoc al experților în domeniul „Problemele Romilor”), ca termen umbrelă care desemnează grupuri de persoane, care au un istoric comun de marginalizare în societățile europene, cu caracteristici culturale mai mult sau mai puțin similare, pentru a cuprinde diversitatea largă a acestora, cum ar fi: a) Romi, Sinti/Manuș, Cale, Kaale, Romaniceli, Băiași/Rudari; b) Egipteni balcanici (Egiptenii și Așkali); c) Grupurile orientale (Dom, Lom și Abdal); și, pe de altă parte, grupurile Yenîș și alte populații nomade desemnate prin termenul administrativ francez „Gens du voyage” și englez „Travelers”, precum și persoanele care se autoidentifică ca fiind Țigani/Gypsies. In: CAHROM (2015)16. *Final Abridged Report of the 9th CAHROM Meeting*. Terminological questions (19). Strasbourg, 27-29 May 2015. https://rm.coe.int/16803061e5#_edn4 (vizitat 19.08.2024).

² Șterbate V. În căutarea ultimilor fierari din Dealul Sorocii (interviu realizat cu Ion Duminica). In: Observatorul de Nord, 28.05.2024 (podcast video). <https://observatorul.md/in-cautarea-ultimilor-fierari-din-dealul-sorocii-video> (vizitat 12.08.2024)

³ Interviu realizat pe 14.05.2024 cu Alexandru Preida (a. n. 1949), rom fierar, locuitor în Cartierul Romilor din Dealul Sorocii (înregistrare audiovizuală). <https://www.youtube.com/watch?v=oJ-NltUeAWI&t=4s> (vizitat 14.08.2024).

<https://www.facebook.com/ion.duminica/videos/1923294548102920/> (vizitat 15.08.2024)

<https://www.facebook.com/ion.duminica/videos/855790609694667/> (vizitat 15.08.2024)

<https://www.facebook.com/ion.duminica/posts/pfbid025Pyxti6HRtDw66QZV TaBrfVwghqbaZwvqpcEFFU-1xUUWu6F2MbwPPcj1QfnrRZ2Ml> (vizitat 15.08.2024)

⁴ Хахам Д. Нагорная часть Сорок, или «Звенящая гора» / KHakham D. Nagornaya chast' Sorok, ili «Zvenyashchaya gora». In: Soroca – ținut la margine de țară. Antologie de texte, poezii, ese, amintiri, note de călătorie. Soroca: Centrul Raional de Documentare și Informare „Mihail Sadoveanu”, 2014.

⁵ [«Звенящая гора»]. Альманах кинопутешествий, № 84. Киножурнал. Москва: Ценрнаучфильм, 1973 / [Zvenyashchaya gora]. Almanakh kinoputeshestviy, nr. 84. Kinozhurnal. Moskva: Tsentrnauchfilm, 1973. <https://www.net-film.ru/film-55076/?search=yascm20sr132> (vizitat 16.08.2024)

⁶ Interviu realizat pe 14.05.2024 cu Valentin Țurca (a. n. 1960), rom, locuitor în Cartierul Romilor din Dealul Sorocii.

⁷ Interviu realizat pe 14.05.2024 cu Ion Malic (a. n. 1961), rom, locuitor în Cartierul Romilor din Dealul Sorocii.

⁸ Interviu realizat cu Nicolae Stoian (a. n. 1930), rom fierar, locuitor în Cartierul Romilor din Dealul Sorocii / Emisiunea „Bună dimineața... Soroca” (reportaj video; partea III). TVR Iași, 1995.

<https://www.youtube.com/watch?v=oWna4Ru-h0Q> (vizitat 16.08.2024).

⁹ [«Почему в Германию хлынул поток мигрантов из Молдовы?»]. DW Новости, 14.09.2021 (podcast video) / [«Pochemu v Germaniyu khlynul potok migrantov iz Moldovy?»]. DW Novosti <https://www.youtube.com/watch?v=Mh8iW0GW8lQ&t=294s> (vizitat 19.08.2024).

Popușoi C. Ce se întâmplă cu cetățenii moldoveni de etnie romă expulzați din Germania (interviu realizat cu Ion Duminica). In: Radio Europa Libera Moldova, 04.05.2023 (reportaj). <https://moldova.europalibera.org/a/ce-se-intampla-cu-cetatenii-moldoveni-de-etnie-roma-expulzati-din-germania-/32393597.html> (vizitat 20.08.2024).

¹⁰ „Bate fierul cât e cald!... Meșteșuguri apuse” (reportaj video). TVR Iași, 26.08.2024 <https://www.facebook.com/tvriasi/videos/3748683982056494/> (vizitat 29.08.2024).

Referințe bibliografice

Angelescu I. N. Evoluția economică a Țărilor Românești. Vol. I. Economia familială și agrară. Economia orășenească. București: Tipografia Profesională Dim. C. Ionescu, 1916.

Arta meșteșugurilor rome din România. Album. București: Editura Centrului Național de Cultură a Romilor, 2021.

Cantemir D. Descrierea Moldovei. București: Editura Librăriei Soces, 1909.

Caraman P. Reflexul meșteșugurilor și al negoțului în folclor și în etnografie la români. Noțiuni preliminare. In: Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei. Vol. V, 2005, 11-56.

Crăciun I. Urme adânc dăltuite. In: Moldova socialistă, 12 ianuarie, 1984.

Dumbrăveanu V. Dragoste pentru metal. In: Moldova socialistă, 29 septembrie, 1968.

Duminica I. Reliefarea meșteșugului de prelucrare a fierului (fierăritul) practicat de țigani (romi) în spațiul pruto-nistean prin valorificarea surselor istorico-etnografice. In: Salvagardarea și conservarea digitală a patrimoniului etnografic din Republica Moldova. Materialele conferinței științifice naționale (Chișinău, 13 decembrie 2022). Chișinău: Institutul Patrimoniului Cultural, 2023, 119-136.

Grigoraș N. Robia în Moldova (de la întemeierea statului până la mijlocul secolului al XVIII-lea) (I). In: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”. Vol. IV, 1967, 31-79.

Grigoraș N. Robia în Moldova (de la întemeierea statului până la mijlocul secolului al XVIII-lea) (II). In: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”. Vol. V, 1968, 43-85.

Maier R. O. Meșteșuguri țărănești tradiționale în spațiul românesc. București: Editura Etnologică, 2009.

Panaiteșcu I. C. Robii. Aspecte țigănești. București: Tipografiile Române Unite, 1928.

Roșcovan E. Fierarul P. Vizitiu. In: Moldova socialistă, 29 septembrie, 1983.

Roșcovan E. Fierarul Petru Bandalac. In: Moldova socialistă, 06 decembrie, 1985.

Sbiera I. Fierarul și Isus Hristos. In: Albina. Foaie săptămânală pentru popor, 26 septembrie, 1935.

Stici I. Trei dintr-o măhală. In: Moldova socialistă, 31 ianuarie, 1982.

Trandafirescu V. Perspective istorice asupra meșteșugului fierăritului. Comentarii pe marginea unei expoziții muzeale. In: Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei. Vol. XXIII, 2023, 337-350.

Vitcu D. Preocupări și inițiative privind industria metalurgică din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. In: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”. Vol. X, 1973, 49-72.

Zelenciuc V. Folclorul și muzica țiganilor din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. In: Literatura și Arta Moldovei. Enciclopedie. Chișinău: Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești. Vol. II, 1986, 416-417.

Ion Duminica (Chișinău, Republica Moldova). Doctor în politologie, conferențiar cercetător, Institutul Patrimoniului Cultural.

Ион Думиника (Кишинев, Республика Молдова). Доктор политологии, конференциар, Институт культурного наследия.

Ion Duminica (Chisinau, Republic of Moldova). PhD in Political Sciences, Research Associate Professor, Institute of Cultural Heritage.

E-mail: johny_sunday@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-5896-6850